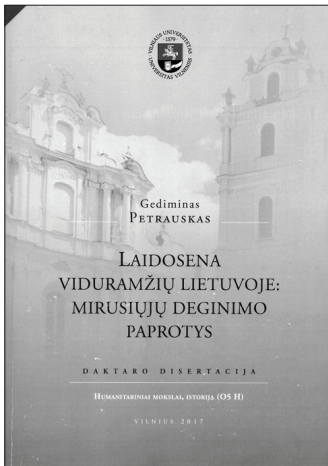

GEDIMINO PETRAUSKO DAKTARO DISERTACIJA „LAIDOSENA VIDURAMŽIŲ LIETUVOJE: MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROTYS“

Lietuvos archeologijoje esama nemažai „baltų dėmių“, ir viena jų, ypač išryškėjusi per kelis pastaruosius dešimtmečius, yra žinių apie laidoseną viduramžiais trūkumas. Tokią situaciją greičiausiai sukūrė tradicinis chronologinis/teminis Lietuvos archeologų interesų pasiskirstymas,

kuomet geležies amžiaus tyrėjai daugiausia dėmesio skyrė kapinynams ir piliakalniams, o besidomintieji vėlesniais laikais – senamiesčiams, pilims, naujųjų laikų senkapiams. Žinios apie Lietuvos valstybės kūrimosi laikų laidoseną siekė daugiausia tiek, kiek vėlyvojo geležies amžiaus kapinyuose buvo išvelgiama laidojimo tąsa arba kiek buvo išskiriami ankstyviausi naujųjų laikų senkapių etapai. Pavieniai degintiniai kapinynai nebuvo ne tik gerai datuoti, inventorizuoti, bet ir apskritai nebuvo iki galo suvoktas laidojimo juose pobūdis, todėl susidarė paradoksali situacija – atrodytų, kad, žiūrint iš laidojimo paminklų duomenų perspektyvos, valstybės kūrimosi metu juose, ypač pačiame jos branduolyje, tiesiog... beveik nebuvo žmonių.

Dar praėjusio tūkstantmečio pabaigoje paskelbtame G. Zabielos darbe (Zabiela 1998) apibendrinama tik fragmentinė medžiaga, o ne diskusijos, kurių, su retomis išimtimis (Urbanavičius 1966; Luchtanas, Vėlius 1996), iki tol beveik nebuvo. Vėliau kilusi polemika (Vėlius 2001; Luchtanas, Vėlius 2002; Kurila 2003; Zabiela 2003) taip ir neįsisiūbavo, nors retkarčiais ir atnaujinama (Jonaitis 2012; Jonaitis *ir kt.* 2016), taip pat ir disertacijos autoriaus darbuose (Petrauskas 2015; 2016; 2017b). Išsamaus darbo, susisteminančio turimus duomenis ir ieškančio

atsakymų į daugelį aktualių su laidosena viduramžių Lietuvoje susijusių klausimų, poreikis buvo didžiulis. Todėl Gedimino Petrausko disertacija „Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys“ (Petrauskas 2017a) yra labai reikalinga Lietuvos archeologijai studija. Joje autorius ėmėsi didelio, naujo požiūrio ir kruopštaus pasirengimo reikalaujančio darbo.

Disertacija, rengta 2011–2016 m. Vilniaus universitete (vadovas prof. dr. A. Kuncevičius), apginta 2017 m. rugsėjo 8 d. Gynimo tarybos nariai: doc. dr. G. Vėlius (pirmininkas, Vilniaus universitetas), dr. A. Dubonis (Lietuvos istorijos institutas), dr. L. Kurila (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. A. Luchtanas (Vilniaus universitetas) ir doc. dr. G. Zabiela (Klaipėdos universitetas).

Daktaro disertacijos gynimas visuomet yra įdomus mokslo renginys, kuriame ne tik išryškėja doktoranto pasirinktas tam tikros mokslinės problemos sprendimo būdas, bet ir, gynimo tarybos narių asmenyje, mokslo bendruomenės požiūris į jį. Kartais tarybos nariai pateikia gerokai, netgi radikaliai skirtingų atsiliepimų, juose išryškindami skirtingus gynamos disertacijos privalumus ar trūkumus, kartais išsakomos vien pagyros, nurodžius vos vieną kitą techninę detalę. Gynimo procesas yra pirmasis indikatorius, parodantis, ar disertacija priartins problemos sprendimą, ar suintensyvins diskusijas.

G. Petrausko disertacijos gynimo atveju, visų gynimo tarybos narių atsiliepimuose išryškėjo labai panašus požiūris tiek į problemą, jos aktualumą, tiek į disertanto pasirinktus jos sprendimo būdus, tiek į nepaneigiamą disertacijoje pateikiamo viduramžių Lietuvos degintinių kapinynų katalogo vertę. Neliko nepastebėtas visapusis medžiagos nagrinėjimas – pasak G. Vėliaus, kiekvienas iškeltas uždavinys būtų galėjęs būti atskiros disertacijos tema. Pabrėžta minėtoji Lietuvos viduramžių archeologijos spraga, A. Luchtano taikliai pavadinta „dviem prarastais šimtmečiais“. Visi gynimo tarybos nariai vieningai atkreipė dėmesį į kruopštų doktoranto darbą renkanti duomenis bei tai, kad nemažą duomenų bazės dalį sudaro paties autoriaus žvalgymai (apie 50 vie-

tovių) ir tyrimai. Iš tiesų disertacijos dalis, kurioje tvarkingomis sąsajomis persipynė viduramžių kapų klasifikacija, įkapių kompleksų apžvalga ir laidojimo vietų katalogas, dar ilgai nepraras vertės viduramžių laidosenos tyrimuose, atlikdama funkciją, paprastai priskiriamą įvairiems archeologiniams atlasams. Neteks stebėtis, jei darbas ateityje taps viena dažniausiai cituojamų disertacijų, žinoma, jei sugebės išprovokuoti diskusijas.

Ypač svarbu buvo išgirsti istoriko poziciją – A. Dubonio pasisakymą. Istoriką įtikino disertacijoje pateikiamas mirusiųjų deginimo kaip išskirtinio viduramžių lietuvių kultūros bruožo modelis, į kurį tarybos nariai archeologai visgi pažvelgė gerokai santūriau. Akivaizdu, kad ne siauram archeologų ratui priklausantys mokslininkai jaučia aiškių atsakymų į fundamentalius Lietuvos archeologijos klausimus poreikį. Todėl apibendrinamojo pobūdžio darbai, kokie, pvz., ilgą laiką buvo bene dažniausiai istorikų cituojamos R. Volkaitės-Kulikauskinės monografijos ir į kokią pretenduoja G. Petrausko disertacija, ypač jeigu bus publikuota, turi būti rengiami labai atsakingai.

Bet daug įdomiau pateikti išspūdžius apie tarybos narių pateiktas pastabas, kurios taip pat buvo kaip reta panašios ir kurias būtų galima suskirstyti į tris pagrindines grupes: darbo chronologija ir su ja susiję duomenų bazės formavimo principai; tyrimo erdvė; autoriaus požiūris į rašytinių šaltinių autentiškumą bei laidosenos kaitos siejimas su religine reforma.

Bene daugiausia kritikos išsakyta dėl darbo chronologijos, kuri disertacijos pavadinime įvardyta viduramžiais, o tekste daugiausia figūruoja XIII–XIV a., t.y. maždaug oficialiai pagoniškosios LDK laikotarpis. Disertacijoje laikotarpio pradžia argumentuota slidokai: „*Viduramžių pradžia sutampa su Rytų Lietuvos pilkapių kultūros [...] pabaiga*“ (Petrauskas 2017a, p.6). Šių eilučių autoriaus nuomone, Rytų Lietuvos pilkapių kultūros (tiksliau – tik laidojimo pilkapiuose tradicijos, o ne kultūrinės visumos) nykimo laiko ir viduramžių pradžios sutapimo ar nesutapimo klausimas yra kiek dirbtinis – tai

susitarimo ir terminijos reikalas, tačiau nieko objektyvaus. Juolab toks laikotarpio apibrėžimas nebūtinai yra racionalus kitų regionų, kuriuose XII–XIII a. sandūroje nepastebima tokia ryški laidojimo papročių kaita, atžvilgiu. Kitaip tariant, laikotarpio įvardijimas viduramžiais tampa priklausomas nuo archeologijos definicijų (beje, dar labai neaiškių, bent jau chronologijos požiūriu), o ne atvirkščiai – aptariami istoriškai apsibrėžtų viduramžių archeologiniai požymiai. Nuo pasirinktų kriterijų – XIII–XIV a. būdingų dirbinių tipų, paminklų bruožų – priklausė konkrečių objektų įtraukimas arba neįtraukimas į duomenų bazę, o nuo to – automatiškai šio laikotarpio laidosenos bruožų išskyrimas. Taip prielaida apie išskirtinai degintinę laidoseną tapo duomenų bazės formavimo kriterijumi, o duomenų analizė šią prielaidą automatiškai patvirtino. Taigi neturint pirminių aiškiais ir nepriklausomais kriterijais paremtų chronologijos atsparos taškų, kilo pavojus pakliūti į neteisingų prielaidų ir iš jų kylančių išvadų ratą. Pvz., ar galima atmesti tikimybę, kad dalis vadinamųjų viduramžių senkapių su griautiniais kapais iš tiesų datuoti XIII a., kad disertacijoje minimi vėlyviausi kapai pilkapiuose ar tarp jų siekia geriausiai atveju XII a.? Pats disertacijos pavadinimas lyg ir rodo, kad autorius Lietuvos viduramžiais laiko būtent mirusiųjų deginimo papročio egzistavimo laikotarpį, taip palikdamas nuošalyje bene visą XV a. (kuris, šiaip ar taip, irgi yra viduramžiai). Galima atkreipti dėmesį, kad tiek archeologinių tyrimų istorijoje, tiek laidojimo vietų tipologijai skirtuose skyriuose, tiek laidojimo vietų kataloge nemaža dalis objektų – tie, kuriuose XIII–XIV a. kapai yra vėlyviausias (kartais ir ne visai aiškios chronologijos) laidojimo etapas. Dalimi atvejų objektų datavimas iki XIII a. yra labiau sąlygotas bendros menamos vėlyvojo amžiaus viršutinės chronologinės ribos, nei preciziško konkrečių objektų ar dirbinių datavimo. G. Vėlius pateikė ir konkrečių pavyzdžių: pvz., Pribitkos ir Kuršų griautiniuose kapinyuose rasti keli abejotinos chronologijos degintiniai kapai įtraukti į duomenų bazę, išskiriant juos iš viso kapinyno konteksto. Šiuo principu, atmetant galimus

griautinius XIII–XIV a. kapus ar kapinynus bei pačią griautinės laidosenos šiuo laikotarpiu galimybę, sukonstruotas minėtas gerokai supaprastintas teiginys apie kremavimą kaip išskirtinį pagoniškosios Lietuvos kultūros bruožą, kuris šiaip jau yra labai patrauklus pagonybės ir krikščionybės priešpriešos fone. Iš čia, matyt ir gimė XIV ir XV a. (iki ir po 1387 m.?) kaip darbai aktualių ir nebeaktualių viduramžių takoskyra. Pasak G. Vėliaus, viduramžių archeologinė medžiaga nerodo kremavimo papročio įsigalėjimo, veikiau atvirkščiai – laipsnišką inhumacijos plitimą. Mirusiųjų deginimo papročio visuotinumą pagoniškojoje Lietuvoje suabejojo ir A. Luchtanas bei šių eilučių autorius.

Ko gero, žengus kitu duomenų atrankos, duomenų bazės formavimo, apdorojimo ir surinktos medžiagos analizės keliu, būtų buvusios gautos ir kitokios išvados, o tarp disertacijos pavadinimo dėmenų „Laidosena viduramžių Lietuvoje“ ir „mirusiųjų deginimo paprotys“ nebūtų likę lygybės ženklų. Taip autorius būtų galėjęs į viduramžių laidojimo papročių paveikslą integruoti ir tikėtina šio laikotarpio griautinius kapus, ir visą XV a., ir, ko gero, greta kitų išskirtų kultūrinių sričių, dar vieną savitą sritį – griautinius miestų kapinynus. Juolab kad vargu ar dabartinė tipologija paremta chronologija pajėgtų tiksliai atskirti ikikrikščioniškųjų ir krikščioniškųjų viduramžių kapus.

Į šias pastabas doktorantas atsakė sunkiai atremiamu argumentu – chronologijos studijos bei griautinių kapinynų analizė nebuvo disertacijos uždaviniai. Su tuo reikia sutikti – gynimo tarybų nariai išties neretai įsijaučia į temų užsakovo vaidmenį, priekaištaudami disertantams dėl neišnagrinėto vieno ar kito aspekto ir pamiršdami, kad ginamas ribotos apimties darbas, o ne rinktinių raštų daugiatomis. Visgi datavimas archeologijoje niekada nėra savitiksliis. Tai yra instrumentas, ir visos disertacijos autoriaus išvados bei įžvalgos apie viduramžių kapinynus yra vertingos tiek, kiek jos pagrįstos tvirta chronologija. Minėti medžiagos atrankos principo trūkumai į duomenų bazę patekusių ir nepatekusių objektų datavimo įtikinamumą gerokai sumenkinio.

Beje, G. Petrauskas mėgina užpildyti dalį datavimo spragų statistikos metodais. Sudarytos dendrogramos vaizdingai atskleidžia analizės potencialą. Autorius sugebėjo suvaldyti šiaip jau labai eklectiškus duomenis (priimtas teisingas, nors duomenų imtį labai sumažinantis sprendimas apsiriboti uždarytų kompleksų analize). Dendrogramose (Petrauskas 2017b, p.432, 434, 436, pav. 38, 40, 42) išryškėja aiškios kai kurių tipų tarpusavio sąsajos ir, ko gero, galimybės bent dalį jų sieti su kai kuriais geriau datuotais kompleksais. Tačiau iš teksto lieka neaišku, kiek autorius šiais rezultatais pasinaudoja: kiek liko disertacijos paraštėse, o kiek nepateko nė į jas.

Daug diskusijų kilo ir dėl disertacijoje analizuojamos teritorijos. Darbo geografija apima dabartinę Lietuvą, Pietryčių Latviją, Šiaurės vakarų Baltarusiją ir Šiaurės rytų Lenkiją. XIII–XIV a. degintiniai laidojimo paminklai skirstomi į Vidurio Lietuvos, Žemaitijos, Vakarų Lietuvos, Šiaurės Lietuvos, Pietų Lietuvos ir Rytų Lietuvos sritis – iš esmės sekant G. Zabiela (1998), bet papildant ankstesnę schemą ne tik naujais paminklais, bet ir dviem – Vakarų Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos – sritimis. Nesunku pastebėti, kad toks skirstymas yra padiktuotas ne tik (o gal ir ne tiek) aptariamoms XIII–XIV a. archeologinės medžiagos, bet ir ankstesnės, ikivalstybinės, etnokultūrinės situacijos sampratos (tai pripažįsta ir pats autorius – Petrauskas 2017a, p.195). Šioje dalyje matyti, kad mažiausiai klausimų kelia sritys, pvz., Vidurio Lietuvos, kuriose matomas laidojimo tradicijų tęstinumas nuo pirmųjų II t-mečio amžių. Be to, ypač aptariant Rytų Lietuvos sritį, matyti, kad autoriui vėlgi koją kiša du vienas su kitu chronologiškai ne visai sutampantys temos dėmenys: „viduramžių Lietuva“ ir „mirusiųjų deginimo paprotys“.

Teritorijos (ir chronologijos) apibrėžtis leido autoriui pateikti aptariamo laikotarpio degintinių kapinynų tipologiją. Autorius juos skirsto į kapus pilkapiuose (čia taikliai akcentuotas svarbus skirtumas – tarp galimai viduramžių pradžios pilkapių ir šio laikotarpio kapų, įkastų į daug senesnius pilkapius, kurie galbūt daugiau sietini su protėvių kultais nei laidojimo pilkapiuose tradicijos tąsa); kapus tarp

pilkapių; plokštinius kapinynus (individualius ir kolektyvinius kapus); kolektyvinius kapus vandenyje.

Viena vertus, siekis mechaniškai neapsiriboti dabartine Lietuvos Respublikos valstybės siena – sveikintinas. Kita vertus, dauguma tarybos narių pastebėjo, kad tyrimo apimama teritorija neatitinka nagrinėjamo laikotarpio istorinių realių – pasak A. Luchtano, tai veikia XIX a. etnografinė Lietuva, nei XIII–XIV a. LDK priklausiusi baltiškoji erdvė. G. Zabiela pastebėjo, kad Lietuvos pajūrio, viduramžiais valdyto Ordino, kapinynų įtraukimas į duomenų bazę, atsižvelgus į temos formuluotę, nėra korektiškas. A. Dubonis, A. Luchtanas ir G. Vėlius suabejojo ir dėl kai kurių laidojimo paminklų, esančių Latvijoje, Daugpilio apylinkėse (Augustiniški, Slutiški), kurios nebent epizodiškai galėjo būti kontroliuotos LDK, Baltarusijoje (Gardinas, Zarojus ir kt.) bei Lenkijoje (Burdyniszki, Szurpiły) patekimo į duomenų bazę. Gynimo tarybos nariai pasigedo aiškaus geografinės apibrėžties kriterijaus, keldami gal kiek ironišką klausimą, kodėl, analizuojant kai kuriuos jotvingių, kuršių, latgalių kapinynus, buvusius teritorijose, politiškai nesusijusiose su LDK, į tyrimo akiratį nepateko prūsai ar/ir visa baltiškoji erdvė.

Tekste aptinkamos ir „pagoniškosios Lietuvos“, ir „viduramžių Lietuvos“, ir „etninės Lietuvos“, ir „degintinių kapų paplitimo arealo“ definicijos. Žvelgiant iš skirtingų – religinės, istorinės, etninės ir archeologinės – perspektyvų, nuosekliai apibrėžti tyrimo teritoriją buvo labai sudėtinga. Iš šių definicijų, ko gero, vienareikšmiškai aiški tik „viduramžių Lietuva“ – tai be galo dinamiška ir dešimterio-pai didesnė LDK teritorija. Atrodo, autorius laikėsi nuostatos tyrimo erdve laikyti savotišką visų šių 4-ių arealų persidengimo zoną, t.y. degintinių kapinynų, datuotinių būtent viduramžiais, priklausančių būtent etniniams lietuviams ir patenkančių būtent į tuometinę Lietuvos valstybę, paplitimo arealą. Atsakydamas į tarybos narių pastabas, savo sprendimą analizuoti kai kuriuos Latvijos ir Baltarusijos kapinynus jis argumentavo pateikdamas jų kaip lietuvių laidojimo paminklų nelietuviškoje etninėje aplinkoje interpretaciją.

Trečioji visų gynimo tarybos narių išdėstytų pastabų grupė skirta disertacijos autoriaus išvalgoms apie XIII–XIV a. laidojimo papročių religinį kontekstą. Ši darbo dalis intriguoja kaip natūrali laidojimo paminklų empirinės medžiagos analizės tąsa. Bene pagrindiniais motyvais joje tampa Šventaragio legenda ir Sovijaus mitas, kurie pateikiami kaip raktas į kremavimo papročio suvokimą. Gausioje istoriografijoje šių šaltinių autentiškumas vertinamas labai nevienareikšmiškai. Greta autoriaus cituojamų veikalų (Топоров 1972; Greimas 1990, p.379–396; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001 ir kt.) yra ir gerokai skeptiškesnių nuomonių. A. Dubonio teigimu, autoriaus pasitikėjimas jais yra perdėtas. Sovijaus mitas, įterptas į Jono Malalos „Chronografiją“ apie 1261–1262 m., esąs literatūrinė kompiliacija, kurioje, be kita ko, pastebimi Pradžios Knygos siužetai (išsamiau tarybos nario nuomonę žr. Dubonis [be datos]). Neseniai pateikta nauja Sovijaus asmenvardžio kilmės iš Mesopotamijos miesto Charono gyventojų sabijų legendinio protėvio Sabijaus versija (Темчин 2010). Taip pat krikščioniškų motyvų – Paskutiniojo teismo dienos, mirusiųjų prisikėlimo – esama ir Šventaragio legendoje, užrašytoje Bychovco kronikoje (1520–1530 m.). Legenda kaip visuma akivaizdžiai sukurta krikščioniškoje aplinkoje.

Netgi pripažįstant Sovijaus mito autentiškumą pastebėtina, kad jame fiksuojama faktinė XIII a. pagoniškosios laidosenos situacija (mirusiųjų deginimas), o ne papročio atsiradimo būtent tuo metu momentas. Pvz., G. Beresnevičius (1992, p.99–103), diskutuojantis su kuriuo prisiminė G. Vėlius ir kurį ne kartą cituoja pats G. Petrauskas, mitą sieja su daug senesniais laidosenos pokyčiais.

Ko gero, vienintelis autentiškas šaltinis, kuriame mirusiųjų deginimas atskleidžiamas kaip pagoniškojo identiteto dalis, yra 1249 m. Christburgo sutartis tarp prūsų ir Ordino, o kituose, ne teisiniuose, šaltiniuose, kurių autoriai vengė pagoniškų „paklydimų“ aprašymų, galima tikėtis nebent detalių, kurios vėliau ir tapo tokių šaltinių kaip Bychovco kronika siužetų dalimi.

Disertacijoje sutinkama „religinės reformos“ sąvoka, perimta iš religijotyrininkų (pvz., Beresnevičius 1995) darbų, tačiau archeologinės medžiagos kontekste neįgaunanti aiškesnės formos. Laidojimo būdas tėra vienas iš daugelio religinio identiteto aspektų, priklausomai nuo kultūrinio konteksto, galintis būti esminis, šalutinis arba net visai nereikšmingas. Tai, kad būtent laidojimo paminklai yra geriausias baltų religinio gyvenimo pažinimo šaltinis, yra sąlygota archeologinės medžiagos specifika, o ne praeities realybė. Šiuo atveju reikia atkreipti dėmesį į tris momentus. Pirma, vargu ar vien laidojimo papročių pokyčiai gali būti pakankamas religinės reformos indikatorius, antraip tektų konstatuoti, kad visą geležies amžių baltų pasaulyje vyko nuolatinės religinės reformos, nekalbant jau apie galimą dabartinio kremavimo mados plitimo šaržavimą. Antra, kremavimas viduramžių Lietuvoje jau turėjo šimtmetes tradicijas ir negalėjo būti tiesioginė religinės reformos pasekmė. Aptariamuju laikotarpiu kito nebent laidojimo konstrukcijos ir įkapių kompleksai (tai pabrėžė pats disertacijos autorius), t.y. vyko permanentinis visai praeičiai ir dabarčiai būdingas procesas. Trečia, vienintelė reali ir esminė religinė reforma XIII–XIV a. Lietuvoje galėjo būti laipsniška krikščionybės plėtra, laidosenoje tikėtina atsispindėjusi inhumacijos įsigalėjimu. Toks laidojimo papročių pokytis viduramžių Lietuvoje neabejotinai ir vyko, tik neaišku, kada tiksliai ir ar būta vienareikšmio priežastinio ryšio tarp krikščionybės ir griautinės laidosenos. Tai yra vienas didžiųjų Lietuvos viduramžių archeologijos klausimų, kuris vėlgi sugrąžina prie kuo tikslesnės chronologijos poreikio.

G. Petrausko disertacija palieka dar daug neatšakytų klausimų, tačiau juos išryškina ir parodo, kad kelių atsakymų į juos link yra daug. Darbe atsiranda ir naujų temų, kurių analizė prieš dešimtmetį ar du vien dėl techninių galimybių buvo dar labai sudėtinga, pvz., kapinynų erdvinio išsidėstymo ir topografinės aplinkos tyrimai. Be to, darbas labai stiprus istoriografijos prasme. Visų uždavinių sprendimas pradedamas gana išsamia tyrimų istorijos apžvalga.

Disertacijoje daugiau „inventorizuotos“, nei išspręstos Lietuvos viduramžių archeologijos problemos, bet būtų sunku ir tikėtis, kad vienas darbas panaikintų „dviejų prarastų šimtmečių“ problemą. Kita vertus, apginta disertacija kuria puikią erdvę ateities darbams, kurių imtis autoriui ir linkiu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Beresnevičius, G., 1992. Sovijaus mitas kaip senosios baltiškos kultūros šifras. In: Gaižutis, A., sud. *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra: istoriniai ir teoriniai aspektai* (=Senovės baltų kultūra, 1). Vilnius: Academia, 88–107.

Beresnevičius, G., 1995. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura.

Dubonis, A. [be datos]. *Ar Sovijaus mitas – senovės lietuvių religijos ištakos?* Prieiga per: http://www.ldkistorija.lt/#sovijaus-mitas_fact_165 [Žiūrėta 2017 m. spalio 8 d.].

Greimas, A.J., 1990. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius, Chicago: Mokslas.

Jonaitis, R., 2012. Civitas Rutenica in Early Vilnius in the 14th and 15th Centuries. The Socio-Cultural Aspect. *Archaeologia Baltica*, 18, 256–269.

Jonaitis, R., Kaplūnaitė, I., Vėlius, G., 2016. Early Christian Burials. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkevičiūtė, E., eds. *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, 430–441.

Kurila, L., 2003. Rytų Lietuvos pillkapių kultūros nykimo klausimu. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, LVIII, 25–38.

Luchtanas, A., Vėlius, G., 1996. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. *Vidurio Lietuvos archeologija: Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius: Žalioji Lietuva, 80–88.

Luchtanas, A., Vėlius, G., 2002. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabielos straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“. *AL*, 3, 157–161.

Petrauskas, G., 2015. Prie Lietuvos valstybės susidarymo klausimo sugrįžtant: laidojimo papročių aspektas. *Res Humanitariae*, XVII, 114–136.

Petrauskas, G., 2016. The Last Pagan Burials. In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkevičiūtė, E., eds. *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, 418–429.

Petrauskas, G., 2017a. *Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys* (daktaro disertacija). Vilniaus universitetas.

Petrauskas, G., 2017b. Mirusiųjų deginimo paprotys viduramžių Lietuvoje: kompleksinis požiūris į XIII–XIV a. degintinius kapinynus. *LA*, 43, p.175–216.

Urbanavičius, V., 1966. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 3 (22), 105–119.

Vaitkevičienė, D., Vaitkevičius, V., 2001. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *LA*, 21, 311–334.

Vėlius, G., 2001. Istoriniai šaltiniai apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje, išimtys ar taisyklė? *Lituanistica*, 1 (45), 65–72.

Zabiela, G., 1998. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje. *LA*, 15, 351–379.

Zabiela, G., 2003. Pietų Lietuvos vėlyvieji degintiniai kapinynai. *AL*, 4, 175–185.

Темчин, С.Ю. 2010. О возможном восточном происхождении мифа о Совии, изложенного в Иудейском хронографе 1262 года. *Senoji Lietuvos literatūra*, 29, 19–30.

Топоров, В.Н., 1972. Заметки по балтийской мифологии. In: Топоров, В.Н., ред. *Балто-славянский сборник*. Москва: Наука, 289–314.

SANTRUMPOS

AL – Archaeologia Lituana

LA – Lietuvos archeologija

Laurynas KURILA